

*Колумбет О.П.,
к.е.н., доц., проф. кафедри обліку та аудиту
Академії муніципального управління, м. Київ*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглядаються та аналізуються особливості, сутність, склад та значення інтелектуального капіталу – в умовах фінансової кризи. Значну увагу приділено розкриттю складових інтелектуального капіталу. Доведено пріоритетність інтелектуального капіталу як основної фінансової категорії, що визначає інноваційну діяльність інституційних одиниць.

В статье рассматриваются и анализируются особенности, сущность, состав и значение интеллектуального капитала – в условиях финансового кризиса. Значительное внимание уделено раскрытию составляющих интеллектуального капитала. Доказана приоритетность интеллектуального капитала как основной финансовой категории, которая определяет инновационную деятельность институциональных единиц.

Annotation. The article is devoted to the peculiarities, essence, composition and value of intellectual capital, are examined in the article and analysed – in the conditions of financial crisis. Special attention is paid to the estimation of intellectual capital.

Постановка проблеми. Проблемам інтелектуального капіталу, зокрема питанням сутності інтелектуального капіталу (ІК) в своїх працях досліджували як зарубіжні так і вітчизняні вчені. Однак, в Україні комплексний механізм функціонування ІК є недостатньо розробленим і висвітлений в економічній літературі. Крім того, відсутня загальновізнана у світі методологія оцінки ІК, багато її аспектів залишаються малодослідженими. Оскільки оцінка кожного з елементів ІК має певну специфіку, існують певні відмінності та протиріччя в принципах їх оцінки. З метою удосконалення методології дослідження ІК підприємства необхідно визначити сукупність факторів, які дозволяють ідентифікувати та оцінити його складові.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються теоретичні основи ІК, його розвиток в сучасних умовах, стан та перспективи в системі інноваційної діяльності, необхідно назвати дослідження таких зарубіжних вчених, як Г.Беккер, Е.Брукінг, Л.Едвінсон, В.Зінов, В.Іноземцев, Б.Леонтьєв, У.Мартін, О.Новосельцев, Т.Стъарт, Р.Хоус. вагомий внесок у розвиток концепції ІК, висвітлення його ролі в інтенсифікації інноваційних процесів зробили вітчизняні вчені А.Чухно, І.Й.Яремко, С.Ф.Голов, В.Г.Швець, В.Д.Базилевич, В.А.Ушаков, В.Щелкунов, Г.Г.Кірейцев, В.Моссаковський, О.Герасимович, Ф.Ф.Бутинець, Л.Г.Ловінська, Л.І.Курило.

Різноманітність точок зору вчених щодо методики оцінки вартості ІК, відсутність нормативно-правової бази в Україні вказують на ряд

проблемних питань які потребують більш глибокого дослідження, вивчення, обґрунтування, уточнення та розробки.

Метою дослідження є визначення фундаментальних основ для формування оцінки вартості ІК, що дасть змогу власникам достовірно оцінити структурні складові ІК вітчизняних підприємств у контексті їх стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття інтелектуальний капітал ввів у науковий оборот Дж. Гелбрейт. У 1990-х роках завдяки роботам Т.Стюарта, одного з фундаторів концепції інтелектуального капіталу – цей термін набув поширення.

Інтелектуальний капітал – один з різновідів капіталу, який має відмінні ознаки капіталу й одночасно відтворює характерні лише йому особливості. Дане поняття є одним з найбільш неоднозначних за своїм науковим тлумаченням, характеризується складністю, багатогранністю й різноманіттям проявів. Аналіз наукових джерел та законодавчої бази з даної проблематики дозволяє виділити три підходи до трактування поняття «інтелектуальний капітал».

Представники першого підходу (В. Садовський, Є. Стеценко, Б. Леонтьєв, В. Іноземцев, Л. Мельник та ін.) трактують дану категорію як сукупність цінностей. Так, В. Садовський і Є. Стеценко розуміють під інтелектуальним капіталом знання, навички, досвід, які є невід’ємні від їх носія - живої людської особи [4]. Б. Леонтьєв трактує дане поняття як вартість усіх наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, природні та надбані розумові здібності й навички, а також нагромаджені бази знань і корисні відносини з іншими суб’єктами [5]. Таким чином, із позиції сукупності цінностей інтелектуальний капітал розглядається як актив, що володіє здатністю приносити дохід.

У межах другого підходу, із позиції процесу, досліджували дану категорію такі науковці, як А. Василик, Л. Едвінсон, С. Алберт, К. Бредли. Сутність інтелектуального капіталу полягає в його здатності до відтворення, у можливості залучення інтелектуального капіталу в процес кругообігу, в якому здійснюється його виробниче споживання [1].

Представники третього підходу (Е. Брукінг, А. Василик, Ю. Гава та ін.) розглядають дану категорію як результат. Е. Брукінг розуміє під інтелектуальним капіталом нематеріальні активи, які слугують підґрунтям існування та конкурентних переваг підприємства [5]. Таким чином, сутність інтелектуального капіталу як результату полягає у його здатності до приросту та забезпечення конкурентних переваг підприємства.

Термін «інтелектуальний капітал» походить з описів наукомістких компаній, які його виявили і вперше описали. К.Тейлор вважає, що ІК компанії складають знання її співробітників, накопичені ними при розробці продуктів та наданні послуг, а також її організаційна структура

та інтелектуальна власність. Н.Л.Гавкалова та Н.С.Маркова дають наступну характеристику цьому поняттю: це інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних та загальних знань працівників, їх досвіді, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати його винахіднику, так і іншим суб'єктам господарювання та використовується з метою одержання додаткової вартості [7].

З точки зору Л.А.Чухно, - це капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, - тобто все те, що визначає імідж фірми та зміст її бізнесу.

Зважаючи на вищезазначені підходи, під інтелектуальним капіталом нами розуміється система інтелектуальних цінностей (навики, знання, досвід, творчі здібності, інтелектуальна власність, інші нематеріальні активи, які в процесі свого відтворення забезпечують конкурентні переваги підприємства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

У складі ІК вчені-економісти виділяють: людський, технологічний (організаційно-структурний), ринковий капітали [7,3]. При цьому в [3] вказується на те, що організаційний капітал складається з інтелектуальної власності та активів інфраструктури.

Людський капітал - та частина ІК, що має безпосереднє відношення до людини. Людський капітал уособлює потенціал працівників у вигляді навичок, досвіду, здібностей, що дозволяють генерувати нові ідеї і знання. Для одержання переваги на ринку наукомістка фірма створює інноваційний продукт. При цьому у ході створення інноваційної розробки відбувається трансформація потенціалу, закладеного в людському капіталі, в інтелектуальні активи та їх втілення в інноваційному продукті. Саме людським капіталом формуються інтелектуальні активи, на які фірма може заявляти права власності. Тобто, інтелектуальний продукт, створюючись фахівцями компанії, стає активом, що може набувати товарної форми.

Особливість людського капіталу полягає в тому, що він практично єдиний серед усіх складових ІК не належить підприємству на правах власності, оскільки заснований на знаннях, досвіді, навичках, здібностях співробітників, які є невіддільними від індивідуума. Саме тому вимірювання величини людського капіталу і управління його вартістю пов'язане з певними труднощами.

Подальша спроба оцінити дію інтелектуальних активів на ефективність і результативність діяльності підприємства приводить до розробки методів вимірювання такої складової інтелектуального капіталу як технологічний капітал. Технологічний капітал у різних джерелах згадується як структурний чи організаційний капітал. Але,

незважаючи на відмінності у термінології, суттєвим є той факт, що переважна частина технологічного капіталу формується за рахунок нематеріальних активів (НМА) та об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ).

Організаційний капітал - це частина ІК, що має відношення до організації в цілому. Це процедури, технології, системи керування, технічне й програмне забезпечення, оргструктура, патенти, культура організації. Частина організаційного капіталу (знання, описані на певних носіях), є кодифікованим, матеріальним або фізичним описом специфічних знань, права власності на які компанія може захищати на законних підставах. Знання стають кодифікованими після того, як будуть записані або внесені в комп'ютер, кваліфіковані, як інтелектуальний актив і можуть бути захищені. Інтелектуальні активи, що набувають правового захисту, є об'єктами інтелектуального права. Ця частина ІК піддається комерціалізації, реалізуючись в інноваціях, є власністю компанії, але може бути відносно самостійним об'єктом купівлі-продажу.

Серед економістів-дослідників спірними залишаються питання, пов'язані як з назвою так і деталізацією елементів цієї складової ІК. Так, з точки зору В.М.Гейця [7], слід виділяти: *структурний капітал* - бази даних, відомості про споживачів, торгові марки та організаційну структуру; *організаційний капітал* - систематизовані та зібрані воедино компетентність і системи, що дозволяють реалізувати здатність компанії до інвестицій, а також організаційні здібності до створення капіталу; *інноваційний капітал* - здатність до оновлення компанії, що виражена у вигляді інтелектуальної власності, тобто частини ІК, захищеної комерційним правом, а також інші нематеріальні активи (НМА) та цінності - такі, як комерційні секрети; *процесний капітал* - сукупна вартість процесів, що створюють вартість.

Такий вчений як Кендюхов О.В. [6] акцентують увагу на *техніко-технологічній* складовій - винаходи, корисні моделі, промислові зразки, патенти, виробничі секрети (ноу-хау), права на дизайн та *інфраструктурній* складовій - інформаційні технології, бази даних, організаційна структура, філософія управління, корпоративна культура, ділове співробітництво [7]. Гавкалова Н.Л та Маркова Н.С [2] виділяють *технологічний капітал* - інтелектуальна власність та інтелектуальні технології (матеріальні та нематеріальні). Ці елементи ІК знаходять своє вартісне відображення у НМА.

За своєю суттю об'єкти інтелектуальної власності нематеріальні, а тому їх вартість не обмежується суто традиційними показниками, які застосовуються при оцінюванні матеріальних необоротних активів. У зв'язку з цим саме управлінський підхід до використання інтелектуальних ресурсів дозволяє виявити об'єкти ІК, застосувати різні показники для його вимірювання, скласти якісні характеристики

для його опису. Цьому сприятиме розробка системи показників вимірювання ІК у взаємозв'язку з можливостями облікової політики, яка представлена в бухгалтерському балансі підприємства на підставі законодавчих норм. Очевидно, що, будучи задіяними у виробничому процесі, всі частини ІК в сукупності визначають цінність підприємства, впливаючи на зростання або зниження його ринкової вартості, тому їх використання в господарському процесі повинне відобразитися у складі фінансової звітності.

У зв'язку з тим, що за економічною сутністю технологічний капітал являє собою сукупність нематеріальних активів як формалізованих із бухгалтерської точки зору, так і не відображених у фінансовій звітності, вказані фактори включають результати науково-технічної діяльності підприємства, інноваційної політики та інформаційні ресурси.

В економічній літературі відсутня єдина позиція відносно того, до якої групи слід віднести ділову репутацію. Так, деякі автори С.Ф.Голов, В.М.Костюченко [3] відносять цей елемент до організаційного капіталу, інші Н.М.Малюга до ринкового капіталу [9]. Вважаємо більш правомірним цю складову відносити до ринкового капіталу.

Ринковий капітал, або капітал відносин -це капітал, що характеризує зв'язки та стійкі відносини із клієнтами та споживачами, діловою репутацією, тобто пов'язаний з зовнішнім середовищем підприємства. Це та частина ІК підприємства (списки клієнтів, канали розподілу, доля ринку, вартість витрат на маркетингові дослідження, прихильність покупців, рівень збуту продукції), що є невіддільною від підприємства та забезпечує отримання конкурентних переваг на ринку, зростання вартості підприємства.

У більшості випадків гудвіл оцінюється при операції купівлі-продажу підприємства, але у такому випадку вартість гудвіла, як правило, має величину, яка є фактичним кінцевим результатом. Тому оцінка гудвіла у процесі управління вартістю інтелектуального капіталу компанії має особливо велике значення, оскільки підвищується якість управлінських рішень, прийнятих до моменту продажу компанії. За кризової ситуації в Україні ринкова вартість компаній значно знижується, тому виникає необхідність переоцінки гудвіла, вартість, якого була завищена, оскільки ґрунтувалася на прогнозах отримання завищених доходів.

Так, розглядаючи категорію «гудвіл», ми маємо справу, з одного боку, з придбаним (бухгалтерським) гудвілом, який по суті є активом лише у випадку купівлі-продажу підприємств, а, з іншого боку, зі створеним (управлінським) гудвілом, що характеризує можливості розвитку функціонуючого підприємства і його поточні та майбутні наднормативні доходи. Незважаючи на істотні відмінності між ними, вони виступають складовими конкурентних переваг нематеріального характеру, сформованих у процесі фінансово-господарської діяльності

підприємства. Управлінський гудвіл як основна складова ринкового капіталу утворюється не в момент продажу компанії, а в процесі створення конкурентних переваг. При цьому результатом функціонування конкурентних переваг підприємства, і відповідно, формування інтелектуального капіталу є надлишковий прибуток.

Існують особливості відображення процесу створення гудвілу, які сформульовані в МСБО 38 «Нематеріальні активи» [8]. Так, в цьому документі зазначається, що гудвіл, створений в самій організації, не признається як актив, оскільки не являється ідентифікованим ресурсом, що контролюється компанією, і який може одержати надійну оцінку. Він не капіталізується на рахунках, тобто організація не відображає його в фінансовій звітності як статтю балансу. Це означає, що рентабельна фірма, яка успішно працює, має міцні ділові зв'язки, користується попитом споживачів та яка примножує свої досягнення, не має права врахувати у балансі свою репутацію. На наш погляд, такий підхід недосконалий, адже репутація фірми впливає на кінцеві результати діяльності фірми. Інша справа, що цей вплив важко врахувати, адже для цього необхідні спеціальні дослідження.

Таким чином, гудвіл може бути визначений як сукупність елементів бізнесу, що забезпечують можливість одержання надприбутку. До них слід віднести; висококваліфікований менеджмент, накопичений діловий досвід, гарну репутацію підприємства, як надійного позичальника коштів, добру репутацію на ринку, виграшне економіко-географічне розташування, добре налагоджену систему збуту продукції та послуг і інші фактори, що впливають на прибутковість підприємства, а значить і на його вартість.

У контексті формування іміджу підприємства важливою складовою ІК є марочний капітал (торговельні марки, товарні знаки, корпоративні марки, марки обслуговування, що формують імідж підприємства, його ділову репутацію). Більш наочно викладений матеріал можна відобразити в таблиці 1, де наведені основні підходи щодо факторів та показників окремих складових ІК.

Таблиця 1

Основні підходи щодо факторів та показників окремих складових ІК

Складові ІК	Фактори	Показники
Людський капітал	Освіта та кваліфікація	- питома вага заробітної плати в структурі витрат; - кількість робітників та спеціалістів з вищою освітою; - витрати на підвищення кваліфікації
	Якість праці	- кількість управлінського персоналу; - інтелектуальність праці; - продуктивність праці
	Лояльність та досвід	- плинність кадрів; - стаж роботи на підприємстві; - коефіцієнт оновлення персоналу

Технологічний капітал	Науково-технічний	- наявність ноу-хау; - кількість патентів, ліцензій; - обсяг витрат на НДДКР
	Інноваційний	- життєвий цикл інновацій; - вартість інноваційних проектів; - частка нової продукції
	Інформаційний	- вартість комп'ютерних програм; - вартість програмних продуктів; - коефіцієнт інвестицій у НМА
Ринковий капітал	Зовнішні	- вартість ділових зв'язків; - вартість ділової репутації - питома вага постійних клієнтів;
	Внутрішні	- вартість витрат на маркетингові дослідження; - доля ринку; - рівень збуту продукції
	Результативні	- співвідношення номінальної та ринкової вартості акцій; - величина гудвілу

Управління ІК потребує створення організаційного механізму, який дозволяє відстежувати зміни в ІК фірми і сприяє розробці конкретних рекомендацій щодо ефективного управління складовими ІК, а також розкриттю додаткової інформації про склад інтелектуальних активів у складі бухгалтерської звітності, а саме у Примітках до фінансової звітності.

Висновки. У зв'язку з тим, що українські підприємства у своїй діяльності практично не використовують нефінансові критерії оцінки ефективності, поняття інтелектуального капіталу ще є недостатньо дослідженим у вітчизняній економіці. Потребує подальшого удосконалення як категоріальний апарат, визначення класифікаційних ознак структурних елементів ІК.

Важливість поняття ІК як для економіки в цілому, так і для окремих суб'єктів господарювання, а також недостатня його дослідженість обумовлюють необхідність подальшого теоретико-методологічного дослідження, пов'язаного зі змістом складових елементів ІК.

Використані джерела інформації:

1. Василик А. Система чинників формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні / А.Василик // Україна:аспекти праці.-2006.-№6.-С.39-43.
2. Гавкалова Н.Л., Маркова Н.С. Формування та використання інтелектуального капіталу / Н.Л.Гавкало, Н.С. Маркова // Наукове видання.-Харків:Вид.ХНЕУ, 2006.-С.35-36.
3. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Фінансовий облік /С.Ф.Голов, В.М.Костюченко /Фінансовий облік: Підручник.-К.:Лібра, 2005.-976с.
4. Городянська Л.В. Управління інтелектуальним капіталом і забезпечення підприємств інтелектуальними ресурсами / Л.В. Городянська // Актуальні проблеми економіки.-2008.-№1.-С.127-132.

5. Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С.Ілляшенко // Економіка України.-2008.-№11.-С16-26.
6. Кендюхов О.В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія та формування механізму управління: Монографія / НАН України. Ін-т економіки; ДонУЕП.-Донецьк: ДонУЕП, 2006.-320с.
7. Стратегічні виклики ХХІ століття в суспільстві та економіці України, у 3-х томах, т.1/За ред. В.Г.Гейця, В.П.Семиноженка та Б.Є.Кваснюка.- К.:Фенікс, 2007.-542с.
8. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. К.:ФПБАУ,-2000.-С.989-1032.
9. Малуґа Н.М. Розвиток теорії бухгалтерського обліку: Монографія.-Житомир: ПП «Рута», 2005.-388с.

УДК 378.338.24

Кочарян І.С.,
к.е.н., доц., перший проректор
Київського національного університету театру,
кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого

МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

У статті розглянуто методичні основи визначення соціальної потреби населення в отриманні повної вищої освіти. Зокрема, наведено аналітичний і статистичний підходи до планування соціальної потреби та детально продемонстровано їх етапи.

В статье рассмотрено методические основы определения социальной потребности в получении полного высшего образования. Кроме того, приведены аналитический и статистический подходы к планированию социальной потребности и детально продемонстрировано их этапы.

The article is devoted to the methodical bases of social need in getting full higher education. Besides, there are examined planning ways to the social need and performed their stages in details.

Постановка проблеми. Потреба в освіті є значущим чинником розвитку особи, окремих соціальних груп та суспільства в цілому. Її вивчення актуальне як у науково-теоретичному, так і в практичному сенсі. Оскільки теоретичне знання про потребу є фундаментом теорії особи, то дослідження потреби в освіті дозволяє проаналізувати суб'єктивні фактори, які обумовлюють діяльність особи, описати характер її освітньої активності, дослідити найважливіші стимули та умови її включення в освітнє середовище, відстежити формування механізмів, що регулюють процеси функціонування та розвитку особи як у сфері освіти, так і за її межами. В цілому теоретичне дослідження освітніх потреб дозволяє поглибити наукові уявлення про структуру особи, її діяльності, спосіб життя.